

УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ У УЏБЕНИЦИМА СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА А НИВО¹

Марија С. Раковић
Универзитет у Крагујевцу
Центар за проучавање језика и књижевности

Резиме: Рад се бави анализом упитних реченица у уџбеницима српског као страног језика за А ниво. Циљ је да се испитају упитне реченице: према опсегу ситуације; према степену информативности и према степену граматикализованости. Разматрају се следећа питања: најдоминантнији модел упитне реченице; начини творбе упитних реченица и утицај усвајања упитних реченица на развој рецептивних и продуктивних језичких вештина. Анализа је показала да су упитне реченице део микроструктура уџбеника. Усвајање врста упитних реченица доприноси развоју комуникативних и продуктивних језичких вештина.

Кључне речи: упитне реченице, уџбеници, српски као страни језик, А ниво, рецептивне језичке вештине, продуктивне језичке вештине

Abstract: The subject of this work is the analysis of interrogative sentences used in A level textbooks intended for students of Serbian as a foreign language. The aim of this work is to examine interrogative sentences according to: the range of the relevant situation; the degree of informativeness and the degree of grammaticalisation. The following points are considered: the most dominant model of interrogative sentence; the forming of the interrogative sentence and the impact that the acquisition of interrogative sentences has on the development of receptive and productive language skills in the process of learning Serbian as a foreign language. This analysis demonstrates that interrogative sentences from part of microstructures in textbooks. The acquisition of the various types of interrogative sentences contributes to the development of communicative and productive language skills.

Keywords: interrogative sentences, textbooks, Serbian as a foreign language, A level, receptive language skills, productive language skills

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Како уџбеник заузима значајно место у наставном процесу, треба му посветити пажњу – размотрити садржај и структуру, како на микро, тако и на макро плану, а све са циљем развоја продуктивних и рецептивних језичких вештина неопходних за учење и усвајање српског као страног језика на почетном нивоу. Учење и усвајање српског као страног језика подразумева остваривање главног циља наставе страног језика предвиђеног *Заједничким европским оквиром за живе језике*, а то је стицање језичке комуникативне компетенције, која обухвата: **декларативна знања** – знања о језику (познавање и примена језичких правила) и **процедурална знања** – вештина употребе језика у конкретном комуникативном чину (функционална употреба лингвистичких ресурса у комуникацији). Пракса учења српског као страног језика при *Центру за српски као страни језик* Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу је показала да усвајање знања о формирању упитних форми има велики значај у свакодневним комуникативним ситуацијама страних студената. Циљ је да испитамо деривацију упитних реченица – уз употребу упитне речи или без ње; употребу упитних заменица или неке друге врсте речи са упитном функцијом на почетку реченице. Како су уџбеници намењени учењу и усвајању граматике и лексике српског језика, очекујемо да ће се упитне форме наћи и у граматичким, и у лексичким деловима уџбеника, као и при проверама наученог. Граматика је обрађена кроз навођење теоријских начела српског језика уз примере, а лексика се усваја посредством текстова, најчешће датих у форми „дијалога” између матерњих говорника и страних студената. Овладавање упитним формама допринеће развоју продуктивних (усмено и писано изражавање) и рецептивних (разумевање усменог и писаног говора) језичких вештина.

Корпус чине уџбеници на енглеском и српском језику, објављени у Србији: *Serbo-Croatian for Foreigners. Book one* Славне Бабић, *Српскохрватски за странце 1* Божа Ћорића, *Српски за странце – реч по реч. Почетни течај* Маше Селимовић-Момчиловић и Љубице Живанић и *Step by step Serbian* Мирјане Даниловић.

МЕСТО И ЗНАЧАЈ УПИТНИХ РЕЧЕНИЦА У САДРЖИНСКОЈ СТРУКТУРИ УЏБЕНИКА

Уџбеник и настава у методици се разматрају као функционално еквивалентни појмови (Ненезић 2009: 86). Уџбеник је важна компонента наставног процеса, богат извор теоријских, али и практичних знања неопходних за почетни ниво учења страног језика. Добро садржински и структурно обликован уџбеник српског као страног језика

допринеће учењу српског језика на свим језичким нивоима – почев од фонетике, преко морфологије до лексикологије и синтаксе.² Како синтакса представља једну од најсложенијих лингвистичких области српског језика, важно ју је разложити на мање целине и поступно укључивати у наставни процес. Учење сваког језика може се поделити на: учење језичких система и стицање језичких вештина. Усвајањем језичког система усваја се граматика и вокабулар. Језичке вештине могу бити рецептивне (слушање и читање) и продуктивне (говорне активности и писање) (Бјелаковић 2007: 261). За савремено образовање неопходан је уџбеник који ће, не само на плану садржаја, него и у погледу начина на који се садржај излаже, одговорити захтевима савремене науке (Nikolić 2014: 287–288). Наш задатак ће бити да, подстакнути чињеницом да је синтаксички систем неопходно разложити са циљем бољег усвајања и примене, размотримо присуство модела просте реченице којим се изражава интерогативност.

Значење интерогативности (=упитности) припада категоријалном комплексу апелативности. Изражава се лексичко-граматичким питањима (тј. упитним речима, нпр. *ко, шта, ли, зар* итд.), која увек функционишу у склопу синтаксичких питања, тј. у саставу упитних реченица (Piper i dr. 2005: 670). Синтаксичка питања имају формална обележја, па их је у дискурсу лако уочити на основу: **дистрибуције** (препозиција упитне реченице у односу на реченицу са одговором); **интонације** (дизање тона на крају реченице); **лексичког састава** (упитне речи и изрази); **линеаризације** (карактеристичног реда речи у реченици, нпр. заменичка питања на почетку, речца *ли* иза глагола) (в. Piper i dr. 2005: 670–671). Формалним одликама може се додати и обавезни правописни знак (знак питања) на крају, док су у усменој комуникацији упитни искази праћени гестовима попут подизања обрва или погледа упућеног саговорнику. Како је гестикулација део културе једног народа, не може се рећи да ће је увек разумети они који српски језик уче као страни. Наиме, једино у наставном процесу, када овладају ванлингвистичким елементима за остварење комуникације, ученици српског као страног језика моћи ће, на основу интонације и гестикулације, да препознају упитне реченичне форме. Овладавање моделима упитних реченица допринеће развоју комуникативних компетенција студената – при свакодневној комуникацији и сналажењу у продавници, ресторану, факултету итд., али и као основ за учење српског као страног језика на академском нивоу.

² Више о садржају и структури уџбеника видети у: Končarević 2002.

Стварање комуникативно и сазнајно ученицима блиских ситуација уз помоћ упитних форми, допринеће спонтаном усвајању језика. Они који српски језик уче неће бити свесни да уче граматичка правила која регулишу исказ, већ ће усвајање шаблона творбе интерогативних исказа доћи спонтано и имаће далекосежнију примену. У сличним комуникативним ситуацијама примењиваће се исти модели и остваривати говорни чин у коме говорник потражује одговор где поред говорне форме употребљава и гестикулацију олакшавајући саговорницима улогу у комуникативном чину. Редослед учења српског језика, који предвиђа најпре усвајање образаца, а затим учење граматике, условљен је уверењем да је сврсисходно да ученици најпре интуитивно стекну одређење језичке навике (Звекић-Душановић, Добрић 2007: 344). Из овога проистиче да је процес усвајања граматичког система страног језика спонтан процес и да се никако не би смео свести на пуко запамћивање граматичких правила и учење дефиниција јер би то довело до механичког учења које не би имало примену у комуникативном чину и овладавању страног језика на свим нивоима. С обзиром на то да је уочено „померање интересовања ка усменом изражавању уз запостављање писане компетенције као раније превасходног циља учења језика“ (Marinković 2005: 297–298), дијалогски текстови којима се опонаша говорни језик и упитне форме као њихов најдоминантнији и, за комуникативни чин, најзначајнији део, могли би имати значајну улогу при усвајању страног језика и развоју говорних вештина. Међутим, у раду ћемо поред анализе интерогативних форми у дискурсу, упитне форме анализирати и у сегментима који се односе на вежбања и граматичка објашњења.

АНАЛИЗА КОРПУСА

Садржаје о упитним реченицама изложићемо по хронологији, од најстаријег ка најмлађем уџбенику. Како је претходно најављено, као интегрални део анализе уџбеника, изложићемо упитне реченице: **према опсегу ситуације** (ситуативно општа и посебна питања); **према степену информативности** (отворена питања, алтернативна питања и минимална изборна питања) и **према степену граматикализованости** (директна и индиректна питања).³ Након овако класификованих примера размотрићемо: најдоминантније моделе простих упитних реченица; начине творбе

³ Класификација упитних реченица дата је на основу увида у *Синтаксу савременог српског језика. Проста реченица*. Упитним исказима у руском и српском језику бавила се Душанка Мирић у својој дисертацији.

упитних реченица и начине на које усвајање упитних реченица може утицати на развој рецептивних и продуктивних језичких вештина, из чега ће проистећи и неколике методичке импликације за наставну праксу упућене наставницима.

Serbo-Croatian for Foreigners. Book One. Садржај овог уџбеника структуриран је тако да доприноси усвајању граматичких и лексичких знања српског језика, а упитне реченице се јављају у оба сегмента. Општа питања имају за циљ да подстакну адресата да верификује или да не верификује пропозицију, циљ посебних питања јесте да се идентификује одређени елемент њеног садржаја (Piper i dr. 2005: 672). Примери за ситуативно општа питања су: *Да ли је лепо време?*; *Имате ли календар?*, док су примери ситуативно посебних упитних реченица или заменичких питања (изричу се помоћу неке заменичке речи) бројнији. Заменичка питања имају категоријална обележја лица – *Ко излази из аутобуса?*; места – *Где је Ђорђе Савић?*; правца и линије кретања – *Куда су отишли?* и времена – *Када су саграђене те зграде?*. Када су упитне реченице према степену информативности у питању, најдоминантнији су модели алтернативних питања (*Да ли је Бети Американка или Францускиња?*) и минималних изборних питања са речцом *ли* (*Идете ли у позориште?*). Све претходно наведене реченице према степену граматикализованости спадају у директна питања. Специфичност чине упитне форме са паратаксихким везником *а* на почетку – *А колико имате деце, професоре?*. Везник *а* може бити и конверзациона партикула, па је и то разлог што се њиме уводе упитне реченице. Чести су и примери са упитно-односним придевским заменицама *какав* (*Какав волите сладолед?*) или *који* (*Који је данас дан?*), као и неличном упитно-односком именичком заменицом *шта* – *Шта се даје у позоришту?*. Упитне реченице честе су и у вежбањима превода са српског на енглески, где проналазимо упитне реченице: *Is today Wednesday?*; *Whose are these letters?*, за које треба навести еквиваленте на српском језику. Провера знања о упитним реченицама захтева од студената да препознају о ком типу упитне форме је реч, да ли почиње упитном речју или лексемом са упитном функцијом, да ли је у питању потврдан облик или негација, и све то треба уклопити у граматички нормативан исказ и семантички адекватан лексички спој. Ова вежба доприноси провери не само знања о упитним реченицама, већ и о морфолошким и семантичким одликама српског језика, па вежбање има вишеструки значај при развоју продуктивних језичких вештина. Присутни су и задаци у којима се захтева да се реченице, као што су: *Било је лепо време.* – ставе у упитан облик, као и да се на основу понуђених одговора – *Са својом*

ћерком Милицом. – форме питања, па се умеће творбе упитних форми проверава и на овај начин.

Srpskohrvatski za strance 1. Структурна разлика у односу на претходни уџбеник огледа се у начину излагања садржаја, једноставности реченичних конструкција и поступности – од форми простих реченица до дискурса у којима су уочене интерогативне форме. Форме ситаутивно посебних заменичких питања: *Ко је коме помогао?*; *Где је ваша капија?*; или минималних изборних питања са упитном речцом *ли* после личног глаголског облика (*Познајеш ли Милана Вуковића?*), као и презентским обликом помоћног глагола *бити* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату сложени глаголски облик са презентом од *бити* (*Јесу ли Милан и Нада код куће?*) и слични, који су семантички еквивалентни формама са *да ли* (*Да ли је двориште празно?*) – веома су фреквентне. Упитне форме са *да ли* на почетку су најдоминантније, а специфичност у употреби упитних форми чине реченичне конструкције: *Ваш син?*; *Јутрос?*; *А торбе?*, где се питање може сугерисати само одговарајућом интонацијом јер не садрже упитне речи. Одговор се од студената може очекивати само на основу упознавања са ширим контекстом, док интонација и гестикулација, бар како је показала наставна пракса, не играју велику улогу – на почетку учења српског језика студентима још увек нису довољно познати културни кодови, већ се касније упознају са њима. То овај уџбеник и омогућава – у дискурским формама, у другом делу уџбеника, проналазимо овакве упитне форме, па ће оне у наставном процесу допринети развоју комуникативне компетенције студената. У сегментима који се односе на вежбања, од студената се захтева да дају одговоре на постављена питања, па се учење о упитним реченицама своди на препознавање.

Step by Step Serbian. Текстови, граматички делови и вежбања су у овом уџбенику дати на енглеском и српском језику. Текстови су дати кроз дијалоге или кратке везане дискурсе, а упитне форме се налазе у сваком од сегмената уџбеника. С обзиром на то да текст прате питања у вези са разумевањем, у тим деловима микроструктура уџбеника проналазимо упитне форме, и то најдоминантније: *Где они живе?*; *Да ли је све у реду?*; *Имате ли сендвиче?*. Честе су упитне форме са вокативом на почетку, чиме се директно упућује на саговорника. Такве су форме: *Стиве, када ти је рођендан?*; *Мајо, шта ћеш радити сутра?*. Овладавање овом формом постиже се двоструки циљ – творба упитних реченица, као и увежбавање вокатива. Заменичка питања јављају се и у варијантама: *Ког датума је Стивов рођендан?*. Учили смо и форме којима је остварен принцип учтивости, што доказује пример: *Извините, да ли*

сте ви Стив Бонд?. И овде уочавамо форме са везником *a* на почетку упитних реченица – *А шта је с Миленом?*; *А како сте ви, комшија?*, као и форме са презентом помоћног глагола *моћи* и *хтети* – *Могу ли да платим картицом?*; *Хоћете ли са мном на ручак?*. Примери у којима се упитност регулише интонацијом и гестикулацијом су: *Ви сте Енглеz?* или *Ваша адреса у Београду?*. Специфичност илуструју и примери са конструкцијом *шта мислиш* на њиховом почетку, након чега следи упитна реч: *Шта мислиш, где бисмо могли да идемо?*, али и партикуле као уводне лексеме у упитним реченицама типа: *Значи, ви касно вечерате?*. Провера знања о упитним реченицама се врши на основу превода упитних реченица са енглеског на српски, али и творбом питања на основу датих одговора. Упитним формама испоштован је принцип учтивости што представља учење и културе српског народа поред учења граматике, саговорнику је стало до мишљења оног коме је питање постављено (видимо то на основу форми *шта мислиш*), док се интерогативне реченице без упитне речи на њиховом почетку морају студентима објаснити посредством интонације и гестикулације, као и надовезивањем на претходни контекст.

Српски за странце – реч по реч. Почетни течај. Ауторке овог уџбеника посебно инсистирају на усвајању упитних форми. Најфреквентније реченичне форме су *да ли* минимална изборна питања попут: *Да ли си слободан после часова?*, док су фреквентна и заменичка питања, попут: *Куда иде Милош сваког дана?*. И овде уочавамо везник *a* на почетку упитних форми (*А ти Милице?*), као и само презент глагола након кога следи упитник, као једини формални сигнал да је у питању упитна реченица (*Мислиш?*). Да би увидели да је у питању упитна реченица, наставник српског као страног језика мора студентима сугерисати интонацијом и гестикулацијом да очекује одговор. Специфичност упитних форми чине и зависно-сложене реченице са компонентом интерогативности, а то потврђује пример: *Имате ли трему када полажете испит?* – што би могло довести до грешке при разумевању питања, па и одговори могу бити двоструки: да ли имају трему и када полажу испит. Семантичке недоумице бивају отклоњене додатним објашњењима наставника. Уочене су и форме предлошко-падежних конструкција на почетку упитне реченице (*Са колико година деца полазе у школу?*) што је још један доказ који иде у прилог чињеници да усвајање упитних форми не доприноси само бољој комуникацији, већ и усвајању граматичких начела, у првом реду падежног система српског језика. У вежбањима се од студената захтева да на основу задатих модела – *Купио је књигу сестри. Шта је купио сестри? Коме је купио књигу?* – направе питања чиме се проверава адекватна употреба упитне

речи у зависности од врсте објекта који се изоставља. Зависно-сложене реченице са значењем упитности дају већу информативност, баш као и упитне реченице са упитном речју, док су упитне форме са супстантивним речима на почетку мање информативне тј. за њихово разумевање је неопходан шири контекст, познавање целокупне комуникативне ситуације, као и додатно ангажовање наставника, поред примене уџбеника у наставном процесу, како би остварили своју адекватну функцију.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Упитне форме су фреквенте у уџбеницима српског као страног језика за А ниво, у лексичким и граматичким деловима, као и у вежбањима. Очекивано је било да упитне форме буду једноставне, формиране уз помоћ упитних речи (*где, када, да ли, који* итд.) на њиховом почетку, али анализа корпуса је показала да су упитне форме у уџбеницима српског као страног језика за почетни ниво разнолике. Питања се постављају без упитних речи, а компоненту интерогативности у реченичну конструкцију уводе – везници, конверзационе партикуле, нека супстантивна реч или предлошко-падежна конструкција, као и презент глагола за чије разумевање је неопходно да се упитност сугерише интонацијом и гестикулацијом. Најдоминантније су форме са упитном речцом *да ли*, као и заменичка питања са заменичким речима *ко, где, када, куда* и сл. Уџбеници показују и разноврсност када је провера знања о упитним формама у питању, па се упитност вежба превођењем (са енглеског на српски језик), као и творбом питања на основу одговора или употребом адекватне упитне речи. Форме упитних реченица у свим сегментима микроструктура уџбеника нам показују да њихово усвајање не доприноси само побољшању комуникативног чина оних који српски језик уче као страни – било за потребе свакодневне комуникације (у продавници, ресторану, аеродрому) или учења на академском нивоу – већ и усвајању граматичких начела којима се остварује главни циљ наставе страног језика – стицање језичке комуникативне компетенције.

Извори

Babić 1981: S. Babić, Serbo-Croatian for Foreigners. Book One, Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.

Danilović 2011: M. Danilović, Step by Step Serbian, Beograd: Kornet.

Selimović Momčilović, Živanić 2012: M. Selimović Momčilović, Lj. Živanović, Srpski za strance – reč po reč. Početni tečaj, Beograd: Institut za strane jezike. [*Селимовић Момчиловић, Живанић 2012*: М. Селимовић Момчиловић, Љ. Живанић, Српски за странце – реч по реч. Почетни течај, Београд: Институт за стране језике].

Ćorić 1990: В. Ћорић, Srpskohrvatski za strance, Beograd: MSC.

Литература

Bjelaković 2007: I. Bjelaković, Metodološki okvir nastave srpskog kao stranog u knjizi Naučimo srpski 1 (početni nivo), у: Julijana Vučo (prir.), Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti, Beograd: Filološki fakultet, 260–269.

Zvekić-Dušanović, Dobrić 2007: D. Zvekić-Dušanović, N. Dobrić, Neke mogućnosti primene savremenih metodičkih sistema u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika, у: Julijana Vučo (prir.), Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti: zbornik radova, Beograd: Filološki fakultet, 341–350.

Končarević 2002: K. Končarević, Savremeni udžbenik stranog jezika: struktura i sadržaj, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [*Кончаревић 2002*: К. Кончаревић, Савремени уџбеник страног језика: структура и садржај, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства].

Marinković 2005: N. Marinković, Metoda ili pristup, metode i pristupi: pojmovni i terminološki aspekti problema, Beograd: Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 34, Beograd, [287]–305. [*Маринковић 2005*: Н. Маринковић, Метода или приступ, методе и приступи: појмовни и термилошки аспекти проблема, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 34, Београд, [287]–305].

Mirić 2013: D. Mirić, Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku, knj. 2, Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-176-3>. 15. 02. 2019.

Nenezić 2009: J. Nenezić, Teorija udžbenika i njeno značenje za konstruisanje visokoškolskog udžbenika stranog (ruskog) jezika, Nikšić: Riječ, 1, Nikšić, 81–91.

Nikolić 2014: M. Nikolić, Odlike naučnog funkcionalnog stila u udžbenicima na prelasku iz razredne u predmetnu nastavu, у: М. Ковачевић, Д. Бошковић (ур.), Srpski jezik, književnost i kultura u procesu evrointegracije, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 287–297. [*Николић 2014*: М. Николић, Одлике научног функционалног стила у уџбеницима на преласку из разредне у предметну наставу, у: М. Ковачевић, Д. Бошковић (ур.), Српски језик, књижевност и култура у процесу евроинтеграције, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 287–297].

Piper i dr. 2005: P. Piper i dr., Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 670–679. [*Пипер и др. 2005*: П. Пипер и др., Синтакса савременога српског језика. Проста реченица, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 670–679].